

บทที่ ๓

การสอบไล่วิชากฎหมาย

การสอบไล่มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะทดสอบ และวัดความรู้ว่า นักศึกษามีความรู้ในวิชาที่ตนได้ศึกษามาแล้ว และมีความสามารถในเชิงกฎหมายเพียงใด ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนักสำหรับนักศึกษา ในอันที่จะตอบสอบไล่ได้ดีที่สุดในระยะเวลาจำกัด แม้จะเป็นนักศึกษาที่เรียนเก่งอยู่แล้วก็ตาม ดังนั้น เพื่อให้การสอบไล่ได้ผลดีที่สุดตามจุดประสงค์ นักศึกษาจะต้องวางแผนการสอบไล่ให้ได้ดีที่สุด เช่นเดียวกับการวางแผนการเรียน ในที่นี้ ขอแบ่งข้อพิจารณาเกี่ยวกับวิธีการสอบไล่ ออกเป็น ๖ ส่วนคือ :

ส่วนที่ ๑ การเตรียมตัวสอบไล่.

ส่วนที่ ๒ ในห้องสอบไล่.

ส่วนที่ ๓ การสอบไล่ข้อเขียน.

ส่วนที่ ๔ ตัวอย่างคำถาม คำตอบสอบไล่ข้อเขียน และข้อพิจารณา.

ส่วนที่ ๕ การสอบไล่ปากเปล่า.

ส่วนที่ ๖ เมื่อสอบไล่เสร็จ สมควรวิพากษ์วิจารณ์คำตอบหรือไม่.

ส่วนที่ ๑

การเตรียมตัวสอบไล่

วิธีการเตรียมตัวสอบไล่ที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น คือ วิธีการศึกษาตามสูตร "SQ 3 R" ซึ่ง ณ ที่นี้จะได้กล่าวรายละเอียดในเรื่องการทบทวน (คือ R ตัวที่ ๓) กล่าวคือ เมื่อใกล้เวลาสอบไล่ ปัญหาสำคัญของนักศึกษาก็คือ การทบทวนความรู้ในวิชาต่าง ๆ ที่ได้เรียนมาแล้วตลอดสมัยการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการศึกษาวิชากฎหมายนั้นจำเป็นต้องอาศัยความจำและความเข้าใจในวิชาการที่ศึกษาอย่างละเอียด และลึกซึ้ง.

ในด้านความจำนั้น ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า กฎหมายนั้นเรียนก็ยาก และซ้ำ แต่ลืมหากง่าย และเร็ว ทางแก้การลืมหายก และเร็ว มีทางเดียวก็คือ การศึกษาทบทวนเรื่องซึ่งได้ศึกษามาแล้วให้บ่อยครั้ง ยิ่งนักศึกษาทบทวนมากครั้งเท่าใด ก็ยิ่งซึมซาบ และจดจำได้มากขึ้นเท่านั้น.

การเรียนโดยอาศัยความเข้าใจในเรื่องที่เรียนนั้น สำคัญยิ่งกว่าการท่องจำขึ้นใจ โดยที่นักศึกษาไม่เข้าใจเรื่องนั้นเลย ดังได้กล่าวมาแล้ว.

อีกประการหนึ่ง การเรียนโดยอาศัยความเข้าใจ ย่อมลืมนิยามว่าการเรียนโดยการท่องจำขึ้นใจ แต่ไม่รู้เรื่องเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการสอบไล่วิชากฎหมายนั้น กรรมการสอบไล่ มักออกข้อสอบ เพื่อทดสอบความเข้าใจในหลักกฎหมายของนักศึกษา มากกว่าที่จะทดสอบว่า นักศึกษามีความจำในเรื่องที่ได้เรียนนั้นเพียงใด.

๑. การทบทวนหลังจากที่ได้ศึกษาเรื่องนั้นแล้วไม่นานนัก.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า หลังจากที่ได้ฟังคำบรรยาย และได้จดบันทึกคำบรรยายสมควรที่นักศึกษาจะได้ทบทวนวิชาที่เรียนในวันนั้นเอง ทั้งตำราในวิชานั้น และบันทึกคำบรรยายของนักศึกษาเอง เพื่อรื้อฟื้นความจำ ทำความเข้าใจ และใคร่ครวญเรื่องที่ได้ศึกษาแล้วอย่างละเอียดด้วย ตรงกันข้าม ถ้าหากนักศึกษาละเว้นไม่ทบทวนเรื่องที่ตนได้ศึกษาในวันนั้นเอง แต่ไปทบทวนเขาในตอนที่ได้สอบไล่ นักศึกษาจะตระหนักทันทีว่า แทนจะจำเรื่องเก่าที่ตนศึกษามา นั้นไม่ได้เลย และการทบทวนใกล้สอบไล่นั้น เกือบจะเหมือนกับการศึกษาใหม่อีกวาระหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยเวลามาก และใช้ความคิดหนัก ทั้งไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร.

๒. การทบทวนวิชาที่ศึกษาแล้วให้บ่อยครั้ง.

เพื่อที่จะรื้อฟื้นความทรงจำให้ดีเหมือนเมื่อแรกศึกษา และเพื่อจะพิจารณาเรื่องที่ศึกษามาแล้วในแง่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องที่ตนไม่เคยคิด หรือพิจารณามาก่อน ในการทบทวนเที่ยวหลัง ๆ นั้น ไม่สมควรอ่านตำราที่จะสอบไล่ในทำนองเดียวกับการอ่านเที่ยวแรก หากแต่สมควรทบทวนเค้าโครง และส่วนที่สำคัญ ๆ ในแง่ทำความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะ และควรจะทบทวนจากบันทึกคำบรรยายของตนเอง และคิดตามไปด้วย.

นักศึกษาพึงนำสูตร "SQ 3 R" โดยเฉพาะ R ตัวที่ ๒ คือ recitation มาใช้ในการทบทวนเที่ยวหลัง ๆ นี้ด้วย กล่าวคือ เมื่ออ่านทบทวนเรื่องใดเสร็จ ก็ควรจะเปิดหนังสือ และทดสอบความรู้จากความเข้าใจ และความทรงจำของตนเองว่า มีความรู้ในเรื่องนั้นประการใดบ้าง และในขณะที่เดียวกัน ก็ควรตั้งคำถามถามตนเอง อย่างที่แก่งวัก กรรมการสอบไล่สมควรจะถาม และฝึกหัดตอบคำถามนั้นเองด้วย.

ในขณะนี้ ถ้าหากมีโอกาสได้นำคำถามสอบไล่ที่เคยออกสอบไล่ในสมัยการศึกษาก่อน ๆ มาทดลองทำด้วย ก็จะเป็นผลดีอย่างยิ่ง อนึ่ง การฝึกหัดตอบคำถามสอบไล่นี้ เป็นการทดสอบความรู้อีกแห่งหนึ่ง คือ ในแง่ที่แสดงความคิดเห็นของตนเองว่า ตนมีความเข้าใจในปัญหานั้นประการใดบ้าง และจะเรียงคำตอบในเรื่องนั้นอย่างไร โดยเฉพาะในเวลาจำกัดเท่ากับเวลาที่มีใน

ห้องสอบได้ เพื่อเป็นการเตรียมตัวไว้สำหรับการสอบไล่จริง การฝึกซ้อมตอบคำถามสอบไล่ที่แล้ว ๆ มา นี้ จะช่วยให้การตอบสอบไล่จริงของนักศึกษาได้อย่างไม่คาดฝัน ยิ่งกว่านั้น ถ้าหากเป็นการเตรียมสอบไล่ในระดับเนติบัณฑิต หรือสอบไล่แข่งขันเพื่อชิงทุนไปต่างประเทศนั้น ถ้าหากนักศึกษาไม่เคยเห็น ไม่เคยฝึกซ้อมตอบคำถามเก่า ๆ มาก่อนแล้ว โอกาสที่จะสอบไล่ได้ผลดีมีน้อยมาก.

๓. การทบทวนครั้งสุดท้ายก่อนสอบไล่.

การทบทวนครั้งสุดท้ายก่อนสอบไล่ นั้น จะต้องใช้ระยะเวลาสั้นหรือยาวเพียงใดย่อมแล้วแต่หลักสูตรที่ตนได้ศึกษามา ว่าสั้นหรือยาวอย่างไร เป็นต้นว่า ในการศึกษากฎหมายตามหลักสูตรชั้นปริญญาตรีหนึ่งภาคเรียน จะมีระยะเวลาเรียนประมาณ ๑๕ สัปดาห์ ฉะนั้น ในเวลา ๒ สัปดาห์สุดท้าย นักศึกษาไม่ควรที่จะเรียนเรื่องใหม่อีก ควรใช้ระยะเวลา ๒ สัปดาห์สุดท้ายสำหรับการทบทวนครั้งสุดท้ายก่อนสอบไล่ การที่จะเรียนเรื่องใหม่นั้น ย่อมเป็นการกระทบกระเทือนต่อการทบทวนครั้งสุดท้ายอย่างยิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ถ้ามีความจำเป็นต้องเรียนเรื่องใหม่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายใหม่* นักศึกษาก็ต้องแบ่งเวลาให้ดี สำหรับในการทบทวนเรื่องเก่า และการเรียนเรื่องใหม่.

อนึ่ง ถ้าหากเป็นการเรียนตามหลักสูตรที่ใหญ่ และยุ่งยากกว่าการเรียนในชั้นปริญญาตรี อาทิเช่น การเรียนที่สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา หรือในการสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเป็นข้าราชการตุลาการ ในตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษานั้น นักศึกษาสมควรที่จะใช้ระยะเวลาประมาณ ๖-๘ สัปดาห์ สำหรับการทบทวนครั้งสุดท้ายก่อนสอบ.

ถ้าหากนักศึกษาได้วางแผนการศึกษาไว้อย่างดี ตั้งแต่ต้นสมัยการศึกษา และสามารถทำตามแผนการศึกษาที่กำหนดไว้ ก็จะไม่มีปัญหาอันน่าเป็นห่วงแต่ประการใดในการสอบไล่.

อนึ่ง มีปัญหาที่น่าพิจารณาคือ ในวันสุดท้ายก่อนสอบไล่ นั้น นักศึกษาควรจะศึกษาและทบทวนเรื่องที่เรียนมาแล้วให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้หรือไม่ ?

---

* กฎหมายที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมใหม่นั้น นักศึกษาพึงศึกษาเป็นพิเศษ และโดยที่ถ้วน เพราะกรรมการสอบไล่อาจนำมาออกสอบไล่ได้เสมอ เมื่อต้นปี ๒๕๑๘ มีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิในการอุทธรณ์ฎีกา ทั้งคดีแพ่ง และคดีอาญา ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ภายในระยะเวลาเพียง ๒-๓ เดือนหลังจากนั้น ก็ได้มีการออกข้อสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเป็นอัยการผู้ช่วย และข้อสอบไล่ของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาในเรื่องเหล่านี้ นักศึกษาเป็นจำนวนมากสอบไล่ตก เพราะไม่ได้ศึกษาบทบัญญัติที่แก้ไขเพิ่มเติมใหม่เลย.

ฝ่ายที่หนึ่ง เห็นว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชากฎหมายนั้น ต้องอาศัยความจำเป็นส่วนใหญ่ เรื่องใดก็ตามที่ศึกษาในเวลาที่สุดท้าย ย่อมจดจำได้ดี ฉะนั้น ในวันสุดท้าย หรือแม้แต่เวลาพักระหว่างสอบไล่เพียง ๑๐-๑๕ นาที นักศึกษาก็ควรที่จะทบทวนให้มากที่สุด.

ฝ่ายที่สอง แย้งว่า เรื่องที่จะทบทวนนั้น ควรที่จะทบทวนมาแล้วก่อนการสอบไล่ ฉะนั้น วันสุดท้ายก่อนถึงวันสอบไล่ นักศึกษาควรที่จะพักผ่อนให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพื่อที่จะเตรียมตัว เตรียมใจไว้สอบไล่ ในวันสอบไล่จะได้มีสมองที่สดชื่น และจิตใจที่แจ่มใส พร้อมทั้งจะตอบปัญหาได้ดี เนื่องจากร่างกาย และสมอง ได้รับการพักผ่อนมาแล้วอย่างเพียงพอ.

ฝ่ายที่สาม เห็นไปอีกแง่หนึ่งว่า เนื่องจากการศึกษากฎหมายจำเป็นต้องอาศัยการทบทวนก่อนสอบไล่ให้ใกล้กับเวลาสอบไล่มากที่สุด ทั้งนักศึกษาจะต้องมีร่างกายที่แข็งแรง และมีสมองที่พักผ่อนพอสมควรในตอนเช้าสอบ ฉะนั้น วิธีที่ดีที่สุดก็คือ พยายามทบทวนเกี่ยวสุดท้ายตามตารางที่ได้ศึกษามาตลอดสมัยการศึกษา เช่น เคยศึกษาวันละ ๖-๘ ชั่วโมง ก็ควรทบทวนวันละ ๖-๘ ชั่วโมง เช่นที่เคยศึกษามา หรือปกติเคยเข้านอนเวลา ๒๓ นาฬิกา และตื่นนอนเวลา ๖ นาฬิกา ก็ควรทำเช่นนั้นในวันสอบไล่.

จากการค้นคว้า และวิจัยในด้านการสอบไล่โดยตรง ปรากฏว่าสำหรับนักศึกษาส่วนใหญ่ ถ้าหากได้มีโอกาสทบทวนบันทึกย่อเกี่ยวสุดท้ายก่อนสอบไล่ก็จะได้ผลดีเป็นอันมาก.

มีนักศึกษาจำนวนไม่น้อย ซึ่งเตรียมสอบไล่มาค่อนข้างดี แต่ไม่มีเวลาทบทวนเกี่ยวสุดท้ายก่อนสอบไล่ จึงได้พลังพลาดในการสอบไล่ครั้งนั้นไปอย่างน่าเสียดาย นักศึกษาที่หึกโหมเร่งรัดเรียน และทบทวนอย่างจริงจังในตอนใกล้สอบ ย่อมไม่ได้ผลดีไม่ว่าในด้านใด เคยมีนักศึกษาบางคนไม่ได้พักผ่อนนอนหลับเลยเป็นเวลาหลายวัน ซึ่งเมื่อถึงเวลาสอบไล่จริง ๆ บางคนก็ล้มป่วยในห้องสอบไล่ และในที่สุดก็ไม่สามารถที่จะทำการสอบไล่ต่อไปได้ ในประเทศอังกฤษ เคยมีนักศึกษาแพทย์ผู้หนึ่งได้รับประทานยาแก้ปวด และหึกโหมดูตำราวันละ ๒๔ ชั่วโมง เป็นเวลา ๗ วันก่อนสอบไล่ โดยไม่มีการพักผ่อนก่อนเข้าสอบไล่เลย เมื่อสอบไล่เสร็จ นักศึกษาผู้นั้นก็ภาคภูมิใจว่า ตนทำทุกวิชาได้ดีที่สุด แต่เมื่อประกาศผลการสอบไล่ ปรากฏว่า นักศึกษาผู้นั้นสอบไล่ตกทุกวิชา นักศึกษาผู้นั้นประหลาดใจในการสอบไล่ตกของตนเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ยื่นคำร้องขออุทธรณ์การสอบไล่ของตน เพื่อที่จะทราบสาเหตุใดตนจึงสอบไล่ตก ทั้ง ๆ ที่ทำได้ดีที่สุด เมื่อนักศึกษาผู้นั้นได้ดูกระดาษคำตอบของตนแล้ว ก็ปรากฏแก่ตนเองว่าไม่มีคำตอบตามคำถามเลยแม้แต่ข้อเดียว นอกจากมีลายเซ็นของตนเต็มไปทั้งหน้ากระดาษคำตอบตลอดเล่มสมุดคำตอบ.

เรื่องนี้ น่าจะเป็นข้อเตือนใจนักศึกษาเป็นอย่างดีว่า การใช้ยาแก้ปวดก็ดี การดูตำราอย่างหึกโหมเกินกำลังสังขารของตนก็ดี จะกลายเป็นเรื่องที่เสี่ยงต่อการสอบไล่ตก และเป็นอันตรายแก่สุขภาพทางจิต และทางกาย มากกว่าที่จะได้รับผลสำเร็จอย่างงดงามในการสอบไล่นั้น.

๔. การแก้งข้อสอบไล่.

การแก้งข้อสอบไล่่นั้น มีหลายแบบด้วยกัน เช่นบางคนเตรียมวิชาที่จะสอบนั้นมาเป็นอย่างดี และดูเพิ่มเติมขึ้นอีกในข้อที่ตนแก้งเองว่า กรรมการสอบไล่จะออกสอบไล่ในเรื่องนั้น ๆ การแก้งอีกประเภทหนึ่งก็คือ การแก้งโดยการศึกษาจากแนวคำถามที่เคยสอบไล่มาแล้วว่า วิธีการตั้งคำถามนั้น อาจารย์ได้ตั้งคำถามแบบใด เพื่อที่จะได้เตรียมตัวตอบได้ถูกต้องตามที่ถาม โดยได้ทบทวนวิชานั้นมาอย่างดีแล้ว นอกจากนี้ยังมีการแก้งอีกประเภทหนึ่งซึ่งใช้กันในหมู่นักศึกษาประเภท **สูกเอาเผากิน** คือพวกที่เร่งรัดดูหนังสือเตรียมตัวสอบไล่เพียงไม่กี่วัน โดยแก้งแบบเสียงหาย.

ผู้เขียนเห็นว่า การแก้งแบบดูเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ในข้อที่คิดว่ากรรมการสอบไล่จะออกสอบไล่ในเรื่องนั้น ๆ และการแก้งแบบศึกษาจากแนวคำถามที่เคยออกสอบไล่มาแล้วนั้น เป็นวิธีที่ถูกต้อง นักศึกษาสมควรที่จะทำอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในการสอบแข่งขันประเภทต่าง ๆ เพราะความรู้ความสามารถของผู้สอบแข่งขันมักจะใกล้เคียงกัน แต่ก็สามารถที่จะเอาชนะกันได้ด้วยรายละเอียด และความลึกซึ้งในการตอบ แม้ว่ารายละเอียด และความลึกซึ้งในการตอบนั้นจะดีแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ก็อาจทำให้คะแนนตีเด่นผิดกันได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ และลึกซึ้งเพื่อการสอบไล่โดยเฉพาะ ย่อมช่วยสนับสนุนให้คำตอบของนักศึกษาละเอียด และลึกซึ้งกว่าปกติ และในขณะที่เดียวกัน ก็ไม่มีส่วนเสียอันใดเลย เพราะว่าในเรื่องอื่น ๆ นักศึกษาก็ได้เตรียมมาอย่างเต็มที่อยู่แล้วทุกแห่งทุกมุม.

ปัญหาจึงมีว่า จะแก้งใจกรรมการสอบไล่ว่า จะออกข้อสอบไล่อย่างไร ? นักศึกษาย่อมจะแก้งใจกรรมการสอบไล่ได้บางส่วนเหมือนกัน ถ้าหากได้รำเรียนกับกรรมการสอบไล่ผู้นั้นมา หรือได้เคยเห็นคำถามสอบไล่ ซึ่งท่านผู้นั้นออกมาในครั้งก่อน ๆ ยิ่งกว่านั้น กรรมการสอบไล่บางคนก็เคยเปิดเผยวิธีการออกข้อสอบไล่ของตนให้นักศึกษาทราบด้วยซ้ำไป ซึ่งก็เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาในด้านการตระเตรียมสอบไล่เป็นอย่างยิ่ง เช่น :

ศาสตราจารย์ประพนธ์ ศาตะมาน ได้เคยกล่าวไว้ในเรื่อง **"ข้าพเจ้าออกข้อสอบอย่างไร"** ว่า .

"สำหรับข้าพเจ้านั้นมีหลักอยู่ว่า :

๑. นักศึกษามีความเข้าใจในหลักวิชาเพียงใด.
๒. นำหลักวิชามาใช้กับปัญหาได้เพียงใด.
๓. คำพิพากษาศาลฎีกา.

สำหรับความเข้าใจในหลักวิชา ข้าพเจ้าหมายถึงจำหลัก จำช้อยกเว้นซ้อนช้อยกเว้นได้ ถ้า นักศึกษาใช้ความสังเกตให้ดีแล้ว โดยมากผู้ออกข้อสอบมักจะชอบออกปัญหาตรงช้อยกเว้น

เสมอ ๆ แต่อาจตั้งปัญหาเปลี่ยนรูปไปหลายอย่าง เช่น ตั้งปัญหาให้ช้อยกเว้นตรง ๆ (ปัญหาเช่นนี้
ต้องเรียกว่าง่าย) หรือตั้งปัญหาให้ทำทำน่าจะเข้าช้อยกเว้น (อันนี้ยากขึ้น) หรือตั้งปัญหาให้ทำทำ
น่าจะเข้าช้อยกเว้น แต่มีคำพิพากษากฎีกาไปในทางว่าไม่เข้าช้อยกเว้น ซึ่งถ้าไม่รู้ฎีกาจะต้องตี
ปัญหาว่าเข้าช้อยกเว้น (อันนี้ยากขึ้นไปอีก) หรือตั้งปัญหาซึ่งดูตามตัวบทตรง ๆ ก็ตอบง่ายขึ้นตาม
ตัวบท แต่ความจริงนั้นมิช้อยกเว้นอยู่ในมาตราอื่น ซึ่งถ้าดูหนังสือไม่ดี ก็ตอบไม่ถูก (อันนี้ยาก
เหมือนกัน).

ในการคิดข้อสอบ ข้าพเจ้าคิดว่านักศึกษาดูหนังสือถึงขนาดหรือไม่ ข้าพเจ้าจึงมักไม่ออก
ปัญหาตรง ๆ มาตราเดียว ข้าพเจ้าชอบออกปัญหาที่เกี่ยวข้องกันหลายมาตราอาจเป็น ๒ มาตรา
หรือบางที ๓ มาตรา ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติในการเป็นความในโรงศาล คู่ความมักไม่สู้ความกัน
มาตราเดียว โดยเฉพาะความแพ่ง คู่ความไม่ต้องบอกว่าปัญหาเรื่องอะไร เขาเล่าความทุกข
ร้อน (ฟ้อง) มาให้ฟัง ศาลต้องหาเอาเองว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องอะไรแน่ ถ้าท่านนึกเพียงมาตราเดียว
ท่านอาจผิดพลาดได้ง่าย ข้าพเจ้าต้องการจะข้อมให้นักศึกษาหัดใช้ความคิดลึกซึ้ง จึงข้อมหลาย
มาตรา อาจเป็นเช่นนี้ก็ได้อ จึงมีผู้กล่าวว่าข้าพเจ้าออกข้อสอบยาก...”^๖

อนึ่ง ศาลตราจารย์ประพนธ์ ศาตะมาน ยังได้ให้คำแนะนำในการเตรียมสอบไล่ไว้ด้วยว่า :

“ปัญหาใด ถ้ารู้ ก็ตอบได้ง่าย ถ้าไม่รู้ ก็ตอบไม่ได้ ทำอย่างไรจึงจะรู้อยู่ที่ตัวนักศึกษาเอง
คือ ตั้งใจและอ่านให้มาก ทำความเข้าใจให้ดี และจดจำให้ได้ด้วย มีคาถากันตกของข้าพเจ้าอยู่
บทหนึ่งว่า “จำได้ ใช้ถูกต้อง ว่องไว”.”

การแก่งข้อสอบไล่แบบเสียงทายนในหมู่นักศึกษาประเภท สุกเอาเผากินหวังพึ่งวาระ
สุดท้าย ดูหนังสือใกล้สอบนั้น เป็นสิ่งที่พึงละเว้นอย่างเด็ดขาด เพราะโดยปกติกรรมการสอบไล่ก็
แก่งอยู่เหมือนกันว่า นักศึกษาจะแก่งข้อสอบอย่างไร ? จึงไม่ออกข้อสอบที่นักศึกษาแก่งอยู่ ฉะนั้น
การที่นักศึกษาจะแก่งข้อสอบได้ถูกต้องนั้น นักศึกษาจะต้องแก่งว่า กรรมการสอบไล่แก่งว่า
นักศึกษาแก่งอะไร การจะแก่งให้ถูกต้องถึง ๓ ชั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย และโดยปกติก็มักจะเป็นผลให้
นักศึกษาต้องแก่งวิชาที่สอบ ครั้งแล้วครั้งเล่า กว่าจะสอบไล่ได้ ฉะนั้น ทางที่ดีที่สุด จึงสมควรที่จะ
แก่งแบบที่นักศึกษาได้เตรียมวิชาที่จะสอบไว้อย่างดีแล้ว และดูเพิ่มเติมเป็นพิเศษต่อยอดขึ้นไป
อีกในข้อที่ตนคิดว่ากรรมการสอบไล่จะออกข้อสอบในเรื่องนั้น และแบบที่นักศึกษาแก่งข้อสอบโดย

^๖ ประพนธ์ ศาตะมาน, หนังสือที่ระลึก “วันรพี” ๗ สิงหาคม ๒๕๑๒, แผนกวิชานิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ : กรุงเทพฯการพิมพ์, ๒๕๑๒).

^๗ เรื่องเดียวกัน.

การศึกษาจากแนวคำถามต่าง ๆ ที่เคยสอบไล่มาแล้ว เพื่อให้นักศึกษาจะได้พร้อมที่จะเผชิญต่อข้อสอบได้ทุกประเภทอย่างมั่นใจ."

มีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งนักศึกษายอมไม่อาจเง็กข้อสอบได้ และนักศึกษาไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากจะต้องเอาใจใส่ และจดจำตัวบทให้แม่นยำเป็นพิเศษ คือการที่อาจารย์หลายท่านนิยมออกข้อสอบไล่แบบที่เรียกว่า "ตรงรอยตะเข็บ" เช่น เด็กอายุ ๗ ปี กระทำความคิด จะต้องรับโทษทางอาญาหรือไม่ ? ถ้านักศึกษาจดจำตัวบท มาตรา ๗๓^{*} ประมวลกฎหมายอาญาไม่ได้ว่า กฎหมายบัญญัติว่า ต่ำกว่า ๗ ปี หรือ ไม่เกิน ๗ ปี นักศึกษาก็จะต้องเสี่ยงทายเอา หรือถ้าคำถามมีว่า กลุ่มวัยรุ่นผู้เสพยาเสพติด จำนวน ๕ คน สมคบกันเพื่อวางแผนลักทรัพย์ เอาเงินมาซื้อยาเสพติด ดังนั้นกลุ่มวัยรุ่น จะมีความผิดฐานใดหรือไม่ ? ถ้านักศึกษาจำไม่ได้แน่นอนว่า ที่ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๒๑๐^{*} บัญญัติเรื่อง การกระทำความผิดฐานเป็นชองใจไว้ นั่น กฎหมายใช้คำว่า ตั้งแต่ หรือ เกินกว่า ๕ คน ก็จะตอบไม่ถูก ต้องเสี่ยงทายอีกดูๆ กัน ดังนั้นในกรณีที่มีข้อกำหนดในกฎหมายโดยเฉพาะ "ตรงรอยตะเข็บ" ระหว่างเรื่องหนึ่งกับอีกเรื่องหนึ่ง นักศึกษาจะต้องเอาใจใส่เป็นพิเศษ ต้องสังเกต และจดจำให้ได้ อย่างแม่นยำว่า กฎหมายใช้คำว่า ต่ำกว่า กว่า ตั้งแต่ ไม่เกิน หรือ เกินกว่า และต้องทบทวนในเรื่อง "ตรงรอยตะเข็บ" อยู่เป็นประจำ ทั้งนี้ใช้จำกัดอยู่เฉพาะการกำหนดอายุในประมวลกฎหมายอาญาเท่านั้น หากแต่รวมถึงการกำหนดจำนวน หรือปริมาณในเรื่องอื่น ๆ ในประมวลกฎหมายนี้ และในกฎหมายอื่นด้วย ดังเช่น การนับคะแนนเสียงตามรัฐธรรมนูญมีคำว่า ไม่น้อยกว่า น้อยกว่า เกินกว่า มากกว่า เท่ากัน หรือ เกินกึ่งหนึ่ง ฯลฯ นักศึกษาอาจถูกถาม "ตรงรอยตะเข็บ" ของข้อกฎหมายเหล่านี้ได้เสมอ.

---

* แม้ว่านักศึกษาเตรียมตัวมาดีมาก พร้อมทั้งจะเผชิญต่อข้อสอบทุกประเภทก็ตาม บางทีกรรมการก็ออกข้อสอบไล่มาอย่างชนิดที่กรรมการเองก็อาจจะทำไม่ได้ก็มี ในประเทศอังกฤษอาจารย์สอนวิชากฎหมายมักจะแข่งขันกันว่าใครจะออกข้อสอบได้แหลมคม และแยบคายกว่ากัน ปัญหาข้อหนึ่ง ปัญหาข้อหนึ่ง มักจะมีปรากฏเสมอฝ่ายนักศึกษาก็สอบไล่ต่อกันเป็นระนาวไป และได้แต่ปลอบใจตนเอง ตามคำพังเพยในหมู่นักศึกษาที่ว่า การสอบไล่ นั้นยากเย็นแสนเข็น แม้จะเตรียมตัวมาดีอย่างไรก็ตาม ยิ่งลงไปคนโง่ที่สุดตั้งคำถามละก็ แม้แต่คนฉลาดที่สุดก็อาจจะตอบไม่ได้ (*Examinations are formidable even to the best prepared, for the greatest fool may ask more than the wisest man can answer.*)

"ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๗๓ บัญญัติว่า :

"เด็กอายุยังไม่เกินเจ็ดปี กระทำการอันกฎหมายบัญญัติเป็นความผิด เด็กนั้นไม่ต้องรับโทษ."

"ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๒๑๐ บัญญัติว่า :

"ผู้ใดสมคบกันตั้งแต่ห้าคนขึ้นไป เพื่อกระทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดตามที่บัญญัติไว้ในภาค ๒ นี้ และความผิดนั้นมิกำหนดโทษจำคุกอย่างสูงตั้งแต่หนึ่งปีขึ้นไป ผู้นั้นกระทำความผิดฐานเป็นชองใจ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ...".

อนึ่ง การสมัครสอบไล่ย่อมหมายความว่ารวมตลอดทั้งการลงทะเบียนสอบไล่ และเรื่องอื่น ๆ อันเกี่ยวกับการสอบไล่ทั้งปวง อาทิเช่น สมุดประจำตัว บัตรสอบไล่ ฯลฯ ผู้เขียนมีเพื่อนนักศึกษา ร่วมชั้นผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาด ขยันขันแข็งในการเรียน ได้ตระเตรียมสำหรับการสอบไล่มา เป็นอย่างดี แต่โชคร้ายไม่มีสิทธิ์เข้าสอบ เพราะลืมไปลงทะเบียนสมัครสอบไล่ตามกำหนดที่ทาง มหาวิทยาลัยประกาศไว้.

สำหรับคืนสุดท้าย ก่อนสอบไล่ นั้น อาจารย์มานิต มานะทัต ได้กล่าวว่า :

"คืนวันจะเข้าสอบ อย่าทำใจให้เป็นห่วง จนนอนไม่หลับ และอย่ามกดูหนังสือจนดึกของ ในวันรุ่งขึ้น จะขาดความปลอดภัยไปรง".^๖

มีจิตแพทย์ชาวอังกฤษซึ่งมีชื่อเสียงผู้หนึ่ง ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ในคืนสุดท้ายก่อนสอบไล่ นั้น นักศึกษาควรจะเข้านอนตามปกติ ถ้าหากเข้านอนหวัค้ำกว่าปกติ ดังที่เคยมีนักศึกษาบางคน กระทำ โดยหวังจะนอนให้เต็มตา กลับปรากฏว่านอนไม่หลับ และพอนอนไม่หลับเข้าก็เลย กระสับกระส่าย กังวลใจว่าเหตุใดจึงนอนไม่หลับ ที่สุดท้ายก็นอนไม่หลับตลอดคืน กลับเป็นผลเสีย เพราะในวันสอบไล่จริง ก็อ่อนเพลีย เพราะอดนอน.

ในทางตรงกันข้าม บางคนไม่นอนตามปกติ โดยเกรงว่า จะทบทวนไม่ได้มากตามที่ ประสงค์ จึงไม่ได้พักผ่อนเท่าที่ควร เป็นผลเสียดูจกัน จิตแพทย์ผู้นี้ยังได้ให้ข้อเสนอแนะต่อไปอีกว่า เพื่อจะตัดความกังวลใจเกี่ยวกับการสอบไล่ในวันรุ่งขึ้น สมควรตระเตรียมเครื่องมือ เครื่องใช้ในการ สอบไล่ไว้ให้เรียบร้อยในคืนก่อนสอบไล่ นั้น.

การตระเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ในการสอบไล่ นั้น อาจารย์มานิต มานะทัต กล่าวว่า :

"น้ำหมึก ปากกา ต้องอยู่ในลักษณะเตรียมพร้อม ปากกาน้ำหมึกชิมของเราแม้จะเคยดีแสนดี เพียงใด ก็อย่าได้ไว้ใจ โดยการนำน้ำหมึกเข้าไปในห้องสอบด้วย เพื่อกันขลุขลุอะไรขึ้น จะได้ แก้วได้ทันท่วงที

อย่าลืมมีนาฬิกาไปเพื่อดู และเรื่องนาฬิกาไม่เดินในระหว่างสอบ ต้องระวัง เคยมีคน เสียใจมาแล้ว".

มีข้อพิจารณาอีกแง่หนึ่ง เกี่ยวกับความกังวลใจของนักศึกษาก่อนสอบไล่ กล่าวคือ ถ้าหาก นักศึกษามีความกังวลใจพอประมาณ กลับมีผลดีในแง่ที่ว่า เป็นแรงกระตุ้นเตือนใจให้นักศึกษา กระตือรือร้น ในอันที่จะเตรียมตัวในการสอบไล่ ให้ได้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ และต่างเห็นพ้องกันว่า เป็นเรื่องธรรมดาในหมู่นักศึกษา ตรงกันข้ามถ้าหากนักศึกษามีความห่วงกังวลผิดปกติ ย่อมเป็น ผลเสียหายแก่นักศึกษา เพราะความกังวลใจนั้นเองจะทำลายสมาธิของนักศึกษาในการเตรียมตัว

^๖ มานิต มานะทัต, คู่มือประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความ อาญา พระธรรมบัญญัติธรรม, (สำนัก อ.เมธี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๓.

สอบไล่ รวมตลอดทั้งทำให้ขาดการพักผ่อนที่พึงกระทำก่อนสอบไล่ ทำให้สอบไล่ไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร.

เหตุที่นักศึกษาบางคนเป็นห่วงเกินสมควรนั้น ก็เนื่องจากตนเป็นห่วงกังวลว่าจะสอบไล่ตก หรือสอบไล่ไม่ได้ดีเท่าที่ตนหวังไว้ บางทีก็มากเสียจนตนเองเป็นห่วงกังวลว่า เหตุใดตนเองจึงได้ห่วงกังวลถึงเพียงนั้น และท้ายที่สุดก็สอบไล่ตกจริง ๆ หรือสอบไล่ได้ไม่ดีเท่าที่ควรได้ เพราะความห่วงกังวลซ้ำซ้อนกันหลายชั้นนั่นเอง.

ส่วนที่ ๒ ในห้องสอบไล่

ก่อนถึงวันสอบ นักศึกษาควรจะดูวัน เวลาสอบ ตลอดจนสถานที่สอบให้ดี การดูวัน เวลาสอบผิด ย่อมหมายถึงการสอบตกแล้วในวิชานั้น เมื่อทราบถึงวันเวลา และสถานที่ชัดเจนแล้ว นักศึกษาควรไปถึงสถานที่สอบไล่ก่อนเวลาพอสมควร เมื่อนักศึกษาเข้าห้องสอบไล่ สิ่งแรกที่พึงกระทำคือ อ่านคำสั่ง หรือคำเตือนในการสอบไล่ให้ละเอียดถี่ถ้วนว่า กรรมการสอบไล่ประสงค์ให้นักศึกษาตอบข้อสอบไล่อย่างไร เช่น บางสถาบัน ให้นักศึกษาระบุเฉพาะเลขประจำตัวสอบไล่ของตน แต่บางแห่งให้นักศึกษาระบุทั้งชื่อตัว นามสกุล และเลขรหัสประจำตัวสอบไล่ บางแห่งมีข้อบังคับให้นักศึกษาเขียนคำตอบเฉพาะหน้าเดียว บางแห่งให้เขียนทั้งสองหน้า และเมื่อขึ้นข้อใหม่ให้ขึ้นหน้าใหม่ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่นักศึกษาต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด แต่ก็น่าประหลาดที่นักศึกษาเป็นจำนวนมาก ไม่นำพาต่อสิ่งเหล่านี้ ในการสอบไล่วิชากฎหมายทุกแห่ง และทุกครั้ง จะมีนักศึกษาละเมิดข้อบังคับ และคำเตือนเหล่านี้ เป็นเหตุให้ถูกหักคะแนนเป็นการลงโทษอย่างน่าเสียดาย.

มีการสอบไล่วิชากฎหมาย ณ มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นการสอบไล่แบบปรนัย นักศึกษาได้รับการบอกกล่าวล่วงหน้า ครั้งแล้วครั้งเล่าว่า ให้ใช้ดินสอขีดเครื่องหมายลงบนกระดาษคำตอบ เพราะต้องตรวจด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ แต่ก็ปรากฏเสมอว่านักศึกษาฝ่าฝืนข้อบังคับโดยใช้ปากกาแทน ซึ่งผลที่ได้รับก็คือ เครื่องคอมพิวเตอร์ไม่ทำงาน นักศึกษาผู้นั้นต้องมาสอบไล่ใหม่ในที่สุด.

อุปกรณในการสอบไล่ เช่น บัตรประจำตัวสอบไล่ ปากกา ดินสอ ไม้บรรทัด ต้องเตรียมไว้ให้พร้อมด้วย ดึงข้อเตือนใจของอาจารย์มานิต มานะทัต ที่อ้างถึงในตอนต้น และควรตรวจดูบันทึกช่วยความจำต่าง ๆ ด้วย อย่างเผอเรอเข้าไปในห้องสอบไล่ เพราะอาจมีปัญหามันขึ้นได้ว่า นักศึกษาพยายามทุจริตในการสอบไล่.

ส่วนที่ ๓

การสอบไล่ข้อเขียน

เมื่อได้อ่านคำสั่ง และคำเตือนในเรื่องวิธีการตอบข้อสอบไล่เรียบร้อยแล้ว นักศึกษาพึงเริ่มอ่านคำถาม ตั้งแต่ข้อแรกจนถึงข้อสุดท้าย ในการอ่านครั้งแรกนี้ เป็นธรรมดาที่จะให้เข้าใจคำถามนั้นอย่างกระจ่างแจ้งที่เดียวไม่ได้ ยิ่งกว่านั้น ถ้าคำถามที่นักศึกษาเง็งไว้ว่าจะออกสอบ ก็ไม่ปรากฏหรือคำถามที่ปรากฏก็ยาก พ้นวิสัยที่จะตอบได้ ในกรณีนี้ นักศึกษาอย่าเพิ่งกังวลใจ มีเคล็ดลับอยู่ว่า นักศึกษาต้องค่อย ๆ อ่านซ้ำเป็นเที่ยวที่สอง และเที่ยวที่สาม นักศึกษาอาจจะเห็นแนวคำตอบอยู่หรือไม่ก็ได้ ในช่วงนี้เอง ถ้านักศึกษาคิดอะไรออก เกี่ยวกับคำถามข้อนั้น เป็นต้นว่า จำบทบัญญัติในมาตราที่เกี่ยวข้องได้ หรือมีปัญหาคิดเกี่ยวกับประเด็นที่ถาม ก็ควรบันทึกย่อ ๆ ไว้ท้ายคำถามเพื่อเตือนความจำ.

ในการอ่านคำถามก่อนที่จะวางเค้าโครงการตอบ ควรจะอ่านเป็นคำ ๆ ไป โดยระลึกอยู่เสมอว่า ถ้อยคำทุกถ้อยคำในคำถามสอบไล่ นั้น มีความหมายอย่างยิ่ง เช่น คำถามใช้คำว่า "จงเปรียบเทียบ" ย่อมหมายถึงคำถามที่ถามทั้งส่วนที่เหมือนกัน และส่วนที่แตกต่างกัน ตรงกันข้าม ถ้าหากคำถามถามเฉพาะเรื่อง "ความแตกต่าง" ระหว่างสิ่งนั้นกับสิ่งนี้ นักศึกษาก็พึงตอบเฉพาะความแตกต่างระหว่างสองสิ่งนั้นเท่านั้น ส่วนในเรื่องที่เหมือนกันไม่ต้องกล่าวถึง เพราะคำถามไม่ได้ถาม อนึ่ง จากการพิจารณาข้อคำถามอย่างละเอียดนี้ อาจทำให้นักศึกษาเห็นคำถามลวงของกรรมการสอบไล่ถ้าหากมี ได้ง่ายขึ้น.

ถ้าหากข้อสอบที่ออกมานั้น ให้โอกาสนักศึกษาเลือกตอบ นักศึกษาควรจะเลือกตอบอย่างไร ?

ในกรณีนี้ นักศึกษาจะต้องเลือกตอบคำถามที่ตนอ่านแล้ว พอเข้าใจ และมองเห็นประเด็นที่กรรมการสอบไล่ถาม พร้อมทั้งตระหนักดีว่า สมควรจะตอบประเด็นนั้นอย่างไร ถ้าหากนักศึกษามองไม่เห็นประเด็นที่ถาม หรือมองเห็นประเด็นที่ถามเหมือนกัน แต่ไม่แน่ใจว่า คำตอบควรจะเป็นไปในรูปใด พึงละเว้นคำถามข้อนั้นเสีย และพิจารณาคำถามข้ออื่นต่อไป.

เมื่อได้ตัดสินใจว่า จะเลือกทำข้อสอบไล่ข้อใดเรียบร้อยแล้ว ก็ควรเลือกทำโดยเรียงตามลำดับจากข้อง่ายไปหาข้อยาก นักศึกษาจะต้องอ่านคำถามที่ตั้งใจจะทำ ให้ต้องแท้สักครั้งหนึ่งว่า ประเด็นที่ถามนั้น คือเรื่องอะไร และจะต้องตอบให้ตรงประเด็นที่ถามนั้น โดยไม่ขาดตกบกพร่อง การตอบผิดประเด็นที่ถามก็ดี การตอบเกินประเด็นที่ถามก็ดี แม้ว่าผู้สมัครสอบจะมีความรู้แตกฉาน และเรื่องที่ต้องตอบแสดงความรู้ของผู้สมัครสอบอย่างแท้จริง ก็ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด เพราะไม่ใช่เรื่องที่กรรมการสอบไล่ถาม หรือต้องการจะทราบจากผู้สมัครสอบ.

อย่าลงมือเขียนคำตอบ จนกว่าจะตัดสินใจเรียบร้อยแล้ว คำตอบตามประเด็นที่ถามนั้นมีประการใด ถ้ายังไม่แน่ใจ จำเป็นต้องอ่านคำถามทบทวนดูให้แน่นอนว่าประเด็นที่ถามมีอย่างไร และคำตอบนั้นควรจะเป็นประการใด จะจัดลำดับขั้นตอนตอบอะไรก่อนอะไรหลัง โดยปกติมักจะต้องใช้เวลาคิดตรองคำถาม และแนวคำตอบนี้ประมาณหนึ่งในสี่ของเวลาที่จะใช้ตอบข้อสอบข้อนั้น โปรดอย่าไปกังวลใจว่าเพื่อนที่สอบไล่ด้วยกัน เขียนคำตอบไปมากมายแล้ว ส่วนนักศึกษาเอง ยังไม่ได้ลงมือเลย ทั้งนี้เพราะโดยสามัญสำนึก นักศึกษาคงตระหนักอยู่แล้วว่า การใคร่ครวญปัญหา และคำตอบอย่างรอบคอบก่อนเขียนคำตอบนั้น ย่อมดีกว่าการรีบร้อนเขียนคำตอบไปเลยอย่างแน่นอน.

ปัญหามีว่า ถ้านักศึกษาไม่แน่ใจว่าจะตอบปัญหานั้นอย่างไรก็ดี สิมก็ดี ตอบไม่ได้เลยก็ดี จะทำอย่างไร ?

ผู้เขียนเห็นว่า กฎหมายนั้นส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับสามัญสำนึก จึงควรคิดหาคำตอบที่สอดคล้องกับสามัญสำนึกให้มากที่สุด จริงอยู่ บางเรื่องแม้จะใช้สามัญสำนึกอย่างไรก็ช่วยอะไรไม่ได้มากนัก ดังเช่น กำหนดอายุความในกฎหมายมีหลายประเภท เป็นต้นว่า หนึ่งปี สองปี ห้าปี หรือสิบปี เรื่องอย่างนี้เราก็ต้องใคร่ครวญดูให้ดีว่า ถ้าเราเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย กำหนดระยะเวลาอายุความนั้นควรจะเป็นประเภทใด จริงอยู่เราอาจจะทราบดีว่าผู้บัญญัติกฎหมายผิดพลาด แต่ก็ยังดีกว่าที่จะไม่ตอบหรือส่งกระดาษเปล่า เพราะโอกาสที่จะถูกยอมมีอยู่บ้าง.

อนึ่ง ในการเรียงคำตอบ ไม่จำเป็นต้องลอกคำถามไว้ด้วย เพราะจะทำให้เสียเวลาอันมีค่าโดยใช้เหตุ.

ในการเขียนคำตอบสอบไล่วิชากฎหมายนั้น พี่ระลึกเสมอว่า นอกจากจะต้องตอบให้ตรงประเด็นที่ถามทุกประเด็น โดยไม่มีขาด ไม่มีเกินดังกล่าวแล้วข้างต้น นักศึกษาต้องละเว้นการกล่าวเรื่องนอกประเด็นด้วย.

ในที่นี้ ใครขอยกตัวอย่างเรื่องนอกประเด็นที่นักศึกษาชอบตอบ ให้เห็นชัดสัก ๔-๕ ตัวอย่าง :

“...ข้าพเจ้าชอบออกกล่าวแต่เพียงเท่านี้ เพราะความรู้เรื่องกฎหมายกับข้าพเจ้าใกล้เคียงกันมาก แม้กฎหมายจะเป็นสิ่งที่น่าศึกษาก็จริง แต่ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าทำความเข้าใจกับกฎหมายได้ยากที่สุด เท่าที่พยายามตอบมา ข้าพเจ้าก็เคঁจนแทบตาย...”.

คำกล่าววนนอกประเด็นนี้ ไม่ช่วยเพิ่มคะแนนนักศึกษาผู้ตอบเลย แม้แต่น้อย.

นักศึกษาผู้หนึ่งลงคำตอบของตนว่า “...อาจารย์ครับ บ้านผมน้ำท่วม ข้าพเจ้าตายหมดผมก็ปีที่ ๒ แล้ว กำลังสูญสิ้นทุกอย่าง สาบานได้ว่า ผมดูมาเต็มที่แล้ว...”.

นักศึกษาอีกผู้หนึ่งกล่าวว่า “...กระผมเป็นข้าราชการบำนาญ ลาออกจากราชการมาเพื่อศึกษากฎหมาย... ได้เรียนมาถึงปีที่ ๓ แล้ว แต่สมองคงไม่ทันเด็ก ๆ อาศัยดูตำรามากเป็นพอ การ

สอบ... ครั้งนี้ อาจมีการบกพร่อง ตอบไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยผิดพลาดจากองค์คำตอบบ้าง ในฐานะ นักศึกษาแก่ ๆ แต่ชอบเรียน เพื่อเอาเพียง อนุปริญญา และ เป็นทนายในบั้นปลายแห่งชีวิตเท่านั้น หากท่าน... ตรวจคำตอบของกระผม และเห็นว่าพอไปได้ กรุณาช่วยให้ผ่านเถิดครับ ถ้าแย่มาก ๆ ก็ปล่อยตกไปเลย...”

นักศึกษาผู้หนึ่งลงท้ายคำตอบสอบได้ว่า :

“ตรงนี้ผมให้พร

ตามปัญหาที่ได้ถามว่า เพราะเหตุใด ข้าพเจ้าจึงไม่กล้าตอบ กลัวเสียคะแนน สงสารผม เกอะ ขอคะแนนเมตตาผมบ้าง ผมมาไกลแสนไกล เสียค่าใช้จ่ายสูง มีลูกเมียจะต้องรับภาระอีก มาก สาธุ! ขอให้ผู้ตรวจจงเจริญ ลาภยศ สรรเสริญ ธนสารสมบัติ พิศุทธิ์มงคล คิณสมบัติ ประสงค์ จงทุกประการและเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ เทอญ ฯ

ผมสอบหลายครั้งแล้ว ตกทุกที สงสารผมเกิด ผู้ประเสริฐ สาธุ...”

มีเพื่อนอาจารย์ด้วยกันท่านหนึ่ง เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า นักศึกษาหญิงผู้หนึ่ง เขียนไว้ ตอนท้ายคำตอบข้อสอบได้ว่า :

“อาจารย์ขา ถ้าอาจารย์คิดจะปล่อยนกปล่อยปลาละก็ อาจารย์ปล่อยหนูก่อนนะคะ”.

เรื่องเหล่านี้เสียเวลาเขียนเปล่า.

อนึ่ง เนื่องจากเรื่องขอคะแนนกรรมการสอบไล่ทำนองนี้ มีอยู่เสมอ จึงสมควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า เรื่องของเมตตาธรรม นั้น เป็นคุณธรรมอันประเสริฐ ที่นักกฎหมายที่ดีทั้งหลายพึงมี พึง ปฏิบัติ แต่ในเรื่องการให้คะแนนสอบไล่ นั้น มิใช่เรื่องของเมตตาธรรม หากแต่เป็นเรื่องของความ เที่ยงธรรมในระหว่างผู้สมัครสอบไล่ด้วยกัน ทั้งเพื่อรักษาไว้ซึ่งเกียรติภูมิของสถาบันแห่งวิชาชีพ และเพื่อเป็นหลักประกันแก่สังคมด้วยว่า นักกฎหมายที่สำเร็จไปจากสถาบันแห่งวิชาชีพได้รับการ ทดสอบแล้วว่า มีความรู้ในวิชาชีพกฎหมายอย่างแท้จริงในอันที่จะรับใช้สังคมได้ กรรมการสอบไล่ เป็นเสมือนปรอหดความรู้ของนักศึกษาท่านนั้น หรือจะเปรียบเทียบกับเหมือนผู้พิพากษา ซึ่งเป็นผู้ชี้ กรรมท่านนั้น ใครทำดียอมได้ดี ใครทำปานกลาง ยอมได้ผลปานกลาง ใครทำไม่ได้ ก็ต้องสอบใหม่ ถ้ากรรมการสอบไล่ผู้ใดปฏิบัติเป็นอื่น นอกจากการเป็นปรอหด หรือผู้ชี้กรรมที่เที่ยงธรรม กรรมการผู้นั้นก็ไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยชอบเสียแล้ว.

มีนักศึกษาเป็นจำนวนไม่น้อยที่ “วิ่งเต้น” ขอคะแนนสอบไล่ทำนองนี้ และได้รับความ ช่วยเหลืออันไม่ชอบจากกรรมการสอบไล่ มักจะมีปมด้อยติดตัวไปด้วยในแง่ที่ว่า ที่ตนสอบไล่ได้ ไม่ใช่เพราะฝีมือ หากแต่ด้วยการ “วิ่งเต้น” และที่ประหลาดก็คือ เมื่อนักศึกษาที่ได้รับผลประโยชน์ อันไม่ชอบเหล่านี้ไปแล้ว กลับได้คิดในภายหลัง แทนที่จะซาบซึ้งนิยมชมชื่นในกรรมการผู้ประพฤติ มิชอบให้ความเมตตาในทางที่ผิดนั้น มักจะดูแคลนในการให้ความเที่ยงธรรมของกรรมการสอบไล่ เหล่านี้ด้วยซ้ำไป.

ข้อนำคิดอีกประการหนึ่ง ก็คือนักศึกษากฎหมายในวันนี้จะเป็นนักกฎหมายในวันหน้า จะต้องเป็นผู้สร้าง ใช้ และรักษากฎหมายของบ้านเมือง ถ้าหากตนเองจะมาสร้างข้อยกเว้นในเรื่อง กฎเกณฑ์ของการสอบไล่ ให้แก่ตนเองเสียแต่แรกเช่นนี้แล้ว จะเป็นนักกฎหมายที่ดีต่อไปได้อย่างไร ?

คำถามสอบไล่วิชากฎหมายนั้น โดยปกติแบ่งออกได้เป็นสองประเภท กล่าวคือ ปัญหา หลักการ และปัญหาวินิจฉัย ปัญหาแต่ละประเภทมีวัตถุประสงค์ และวิธีการตอบต่างกัน.

(๑) **ปัญหาหลักการ** หมายถึง ปัญหาที่ถามถึงหลักของกฎหมายในเรื่องที่ถามว่ามีประการใด คำถามประเภทนี้ประสงค์จะทดสอบพื้นฐานความรู้ของนักศึกษาว่า จดจำ และมีความเข้าใจหลักกฎหมายดีหรือไม่ บางกรณีก็อาจประสงค์จะฟังความคิดเห็นส่วนตัวของนักศึกษาในเรื่องที่ถามนั้น ด้วย ถ้านักศึกษาสามารถแสดงแนวความคิดใหม่ ๆ แปลก ๆ แต่มีเหตุผลดี สอดคล้องกับหลักกฎหมาย และสามารถสำนึกด้วย ย่อมจะได้คะแนนดีเด่นกว่า ผู้ที่ตอบด้วยการจดจำเอามาจากตำรากฎหมายคำต่อคำ.

ในการตอบปัญหาหลักการนี้ นักศึกษาควรวางแผนเค้าโครง และแนวคำตอบไว้ก่อน โดยแบ่งเป็นข้อ ๆ และจัดหมวดหมู่แนวความคิดที่จะตอบให้ดีเสียก่อน เมื่อเสร็จแล้วจึงตอบตามลำดับข้อ แบบเรียงความ ถ้านักศึกษาไม่จัดเค้าโครงให้ดีเสียก่อน แนวคำตอบจะสับสนหรือขัดกัน อันจะทำให้เสียคะแนนไปอย่างน่าเสียดาย.

ถ้าคำถามนั่นเอง แบ่งเป็นข้อย่อย (ก) (ข) หรือ (๑) (๒) (๓) นักศึกษาก็ควรตอบตามหัวข้อย่อย (ก) (ข) หรือ (๑) (๒) (๓) ตามคำถามอย่างเคร่งครัด แต่บางกรณีคำถามไม่ได้แบ่งย่อยให้เห็นเด่นชัดเช่นว่านี้ หากแต่พอแบ่งได้ดังกล่าว นักศึกษาก็ควรแบ่งคำตอบให้เข้ากับคำถามนั้นด้วย.

นักศึกษาศมควรจะยกเหตุผลประกอบตอบ หากมีตัวอย่างประกอบ จะทำให้เข้าใจเรื่องชัดเจนขึ้น ก็ควรจะยกตัวอย่างประกอบด้วย.

สำหรับเหตุผลที่ยกขึ้นอ้างอิงในคำตอบนั้น อาจมีการอ้างอิงถึงเหตุผลที่ว่า เหตุใดกฎหมายจึงบัญญัติไว้เช่นนั้น ถ้าปัญหาที่ถามมีประเด็นดังกล่าว.

(๒) **ปัญหาวินิจฉัย** หมายถึง ปัญหาสมมติที่ตั้งขึ้นในทำนองเดียวกันกับปัญหากฎหมายที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในทางปฏิบัติของวิชาชีพกฎหมาย ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งในหมู่นักกฎหมายว่า "ปัญหาตุ๊กตา" ปัญหาประเภทนี้ตั้งขึ้น เพื่อทดสอบความรู้ในหลักกฎหมาย ทดสอบไหวพริบ และการวางแผนคำตอบ ปัญหาประเภทนี้นิยมถามกันมากในการสอบไล่วิชากฎหมายในทางวิชาชีพ เช่น การสอบไล่วิชากฎหมายของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา และการสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเป็นข้าราชการตุลาการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษา.

ข้อที่นักศึกษาสงสัยกันมากที่สุดสำหรับคำถามประเภทนี้ก็คือ จะรู้ได้อย่างไรว่าข้อเท็จจริงเป็นไปตามที่ปรากฏในคำถาม ถ้าหากข้อเท็จจริงไม่ได้เป็นไปตามที่ปรากฏในคำถามจะว่าอย่างไร เรื่องนี้นักศึกษาต้องทำความเข้าใจเสียแต่แรกว่า ข้อเท็จจริงที่ปรากฏในคำถามสอบไล่ ต้องถือว่า ฟังได้ว่าเป็นยุติตามนั้น ไม่มีข้อโต้แย้งกันอีกแล้วว่า จะเป็นตามนั้นหรือไม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า กรรมการสอบไล่ **มัด** ข้อเท็จจริงมาให้เลยว่าเป็นอย่างนั้นแน่ มิฉะนั้นจะไม่มีทางวินิจฉัยข้อกฎหมายได้เลย.

ในการตอบปัญหาวินิจฉัยนี้ นักศึกษาไม่ควรเขียนอารัมภบท หรือคำนำแบบเรียงความ หากแต่ควรลงมือวินิจฉัยปัญหาที่ถามไปเลย.

ในการวินิจฉัยปัญหาประเภทนี้ไม่ควรยกตัวอย่างใหม่อีก ควรจะอาศัยข้อเท็จจริงและข้อบุคคลที่ตั้งไว้ในคำถามนั้นอย่างเคร่งครัด ปรากฏเสมอว่านักศึกษาอ่านข้อเท็จจริงในปัญหาไม่ถี่ถ้วน จึงวินิจฉัยปัญหาประเภทนี้ผิดพลาด อันนี้ จากการตรวจกระดาษคำตอบบางสมัย การศึกษาปรากฏว่า นักศึกษาประมาณร้อยละ ๓๐ ประมาณเดินเลื้อย หรือละเลยไม่ใช้ชื่อตัวบุคคลที่ตั้งในคำถาม หรืออ้างอิงถึงแต่อ้างอิงคลาดเคลื่อน ซึ่งบางครั้งก็ทำให้ผลของการวินิจฉัยปัญหานั้น ๆ ผิดพลาดไปด้วย.

ในส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยเหตุผลที่อ้างอิงประกอบคำตอบปัญหาประเภทนี้ โดยปกติไม่ต้องอ้างอิงถึงเหตุผลที่ว่า เหตุใดกฎหมายจึงบัญญัติไว้เช่นนั้น หากแต่อ้างอิงเหตุผลเพียงว่า ที่วินิจฉัยเช่นนั้น เพราะมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดว่าไว้ในเรื่องนั้นบ้าง และนำเอาบทกฎหมายนั้น ๆ มาปรับเข้ากับปัญหานั้น ย่อมเป็นการเพียงพอแล้ว.

ในกรณีที่เหมาะสมอ้างด้วยบทกฎหมายประกอบคำวินิจฉัย ก็ควรจะอ้างเฉพาะข้อความในบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องตรงตามประเด็นที่ถามเท่านั้น ไม่สมควรอ้างบทบัญญัติทั้งมาตรา.

ปัญหาที่นักศึกษาสงสัยกันมากที่สุดก็คือ นักศึกษาสมควรจะอ้างอิงหลักกฎหมายเสียก่อน แล้วจึงนำบทกฎหมายนั้นมาปรับกับปัญหาที่ถาม หรือสมควรจะวินิจฉัยปัญหาที่ถาม โดยอ้างหลักกฎหมายคละกันไปในคำตอบนั้นเอง ?

เรื่องนี้ผู้เขียนเห็นว่าเห็นได้ว่า ถ้าหากนักศึกษาจำหลักกฎหมายได้แม่นยำ และปัญหาข้อกฎหมายนั้นยุ่งยาก ก็ควรจะแยกแยะหลักกฎหมายออกมาให้เห็นเด่นชัดเสียก่อน แล้วจึงปรับเข้ากับข้อเท็จจริงในปัญหา ตรงกันข้าม ถ้านักศึกษาจำหลักกฎหมายได้บ้าง ได้พอสมควรก็ดี และปัญหาข้อกฎหมายนั้นไม่ยุ่งยาก จะตอบด้วยการวินิจฉัยปัญหาที่ถาม โดยอ้างกฎหมายคละกันไปกับการวินิจฉัยปัญหาในคำตอบนั้นก็ได้.

กรณีจะเป็นประการใดก็ตาม นักศึกษาจะอ้างแต่ด้วยบทกฎหมาย หรือหลักกฎหมายเฉย ๆ โดยไม่นำมาปรับเข้ากับปัญหาที่ถามไม่ได้.

โปรดพิจารณาวิธีการปรับบทกฎหมายเข้ากับปัญหา ในบทที่ ๒ ส่วนที่ ๓ ประกอบ.

ในกรณีที่มีแนวคำพิพากษาศาลฎีกา ตรงกันกับปัญหาที่ถาม ก็ควรอ้างอิงถึงด้วย.

ในกรณีที่แนวคำพิพากษาศาลฎีกา ขัดแย้งกันก็ดี ความเห็นของนักกฎหมายในเรื่องนั้น แตกต่างกันก็ดี สมควรแยกแยะให้เห็นเด่นชัดว่า แต่ละความเห็นมีอยู่อย่างไร มีเหตุผลประกอบประการใด และที่สำคัญที่สุดก็คือ **นักศึกษาเอง เห็นอย่างไร เพราะเหตุใด** นักศึกษาจะได้คะแนนดี ก็ต่อเมื่อมีเหตุผลซึ่งสนับสนุนความเห็นของตนดี และสามารถหักล้างเหตุผลในความเห็นอื่น ๆ ได้.

ปัญหาที่นักศึกษาข้องใจกันอยู่ทุกสมัย ก็คือ ในการสอบไล่นั้น สมควรจะอ้างอิงเลขมาตราในกฎหมาย และหมายเลขคำพิพากษาศาลฎีกาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ถาม โดยตรงหรือไม่ ?

เรื่องนี้ ในบรรดากรรมการสอบไล่มองความเห็นกันเป็นหลายฝ่าย และต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลของตน ความเห็นดังกล่าวอาจแบ่งแยกออกกว้าง ๆ ได้เป็น ๔ ฝ่ายด้วยกันคือ :

ฝ่ายที่หนึ่ง กล่าวว่า อ้างก็ได้ ไม่อ้างก็ได้ ไม่กระทบกระเทือนการให้คะแนนแต่ประการใด เพราะเลขมาตราในกฎหมายก็ดี หมายเลขคำพิพากษาศาลฎีกาก็ดี มิใช่สาระสำคัญในการตอบคำถามสอบไล่นั้น ๆ.

ฝ่ายที่สอง เห็นว่า ไม่ควรอย่างยิ่งที่นักศึกษาจะอ้างเลขมาตรา และหมายเลขคำพิพากษาศาลฎีกา เพราะกฎหมายเป็นเรื่องสำคัญ การอ้างอิงเอาจากความจำ ถ้าผิดพลาดย่อมเสียหาย ดังนั้น ถ้าอ้างอิงถูกต้องก็เสมอดี แต่ถ้าอ้างผิดพลาด ก็ต้องถูกหักคะแนน.

ฝ่ายที่สาม มีแง่คิดว่า ระหว่างผู้สมัครสอบไล่ ๒ คน ตอบได้ดีเท่ากันทุกประการ คนที่อ้างอิงบทกฎหมายและคำพิพากษาศาลฎีกาถูกต้องและครบถ้วน ก็ควรจะได้คะแนนดีกว่าผู้ที่ไม่อ้างเลย หรืออ้างผิด ดังนั้น ฝ่ายที่สามนี้จึงถือว่า ถ้าผู้ใดตอบถูกต้องทั้งหมด แต่ไม่อ้างอิงบทมาตราในกฎหมาย ได้คะแนน ๙ ใน ๑๐ ถ้าตอบถูกต้อง และอ้างอิงบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องถูกต้อง และสมบูรณ์ด้วยย่อมได้คะแนนเต็ม แต่ถ้าอ้างอิงเลขมาตราในกฎหมายผิดพลาด ได้คะแนน ๘ ใน ๑๐.

ฝ่ายที่สี่ เห็นว่า บางเรื่องการอ้างอิงบทกฎหมาย ก็เป็นสิ่งสำคัญ การที่ผู้สมัครสอบไล่จดจำได้ไม่เฉพาะแต่สารัตถะของบทบัญญัติแห่งกฎหมายเท่านั้น หากว่าจดจำเลขมาตราของสาระแห่งเรื่องได้ด้วย ย่อมเป็นการแสดงอยู่ในตัวว่า มีความรู้ในเรื่องที่ถามนั้นดี แต่ในทางตรงกันข้าม บางเรื่องเลขมาตราของกฎหมายก็ไม่สำคัญสำหรับประเด็นที่ตอบนั้นเลย ยิ่งเป็นเลขหมายคำพิพากษาศาลฎีกาด้วยแล้ว หากเป็นการจำเป็นที่ผู้สมัครสอบไล่จะต้องจำให้ได้ไม่ ดังนั้น ฝ่ายนี้จึงถือว่า การอ้างอิง หรือไม่อ้างอิงเลขมาตรากฎหมาย และหมายเลขคำพิพากษาศาลฎีกาแต่เพียงประการเดียว หากเป็นเหตุเพิ่ม หรือหักคะแนนสอบไล่เสมอไปไม่ ฝ่ายนี้ถือว่า การอ้างอิงบทกฎหมายนั้นเป็นเพียงข้อพิจารณาปลีกย่อยประกอบการให้คะแนนในแต่ละข้อเท่านั้นเอง.

เพราะเหตุนี้ นักศึกษาผู้จะเข้าสอบไล่จึงควรไต่ถามกรรมการสอบไล่เสียก่อนว่า ท่านประสงค์อย่างไร (ถ้าทำได้) สำหรับผู้เขียนเองถือตามความเห็นฝ่ายที่สี่นี้.

ในการตอบข้อสอบพึงใช้ภาษากฎหมาย กล่าวคือ พึงใช้ศัพท์ วลี สำนวน และประโยคที่ใช้ อยู่ในตัวบทกฎหมาย (ถ้ามี) ในกรณีที่ไม่ใช้ศัพท์ หรือถ้อยคำในกฎหมายโดยเฉพาะ พึงใช้ภาษาเขียน และพึงละเว้นภาษาพูดให้มากที่สุดที่จะทำได้ ตัวอักษรย่อไม่สมควรใช้ ถ้าจำเป็นต้องใช้ เนื่องจากเวลาจำกัด ควรใช้เฉพาะที่เป็นที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป เช่น ป.วิ.พ. หรือ ปวพ. (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง) และ ม. (มาตรา) โวหารที่ใช้ ควรเป็นโวหารที่เข้าใจง่าย แจ่มชัด และรัดกุม ไม่วกวน หรือยืดเยื้อ.

ลายมือที่เขียนในกระดาษคำตอบสอบไล่ สมควรระมัดระวังให้อ่านง่าย สะอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย เวลาเขียนข้อสอบอัตนัย น่าจะคิดสังสารอาจารย์ผู้สอนซึ่งส่วนมากสูงอายุแล้ว ซึ่งบางทีก็อ่านไม่ออก ต้องมาคลำอ่านทีละตัว โดยเฉพาะแบบที่เรียกว่า "ทรงปาห้องโก" คือเขียนตัวอักษร ๒ ตัว ติดกันเป็นคู่ ๆ ซ้ำหวับลด อ่านไม่ออกเลย อย่างนี้นักศึกษาจะคิดว่า อาจารย์ผู้ตรวจจะให้คะแนนได้อย่างไร ในเมื่ออาจารย์ไม่อาจรู้ได้ว่านักศึกษาเขียนว่าอะไร แม้นักศึกษาก็มีความเข้าใจในวิชาที่สอบอย่างดีเยี่ยม.

การจะตอบสั้นตอบยาวอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับปัญหาที่ถาม ว่ามีประเด็นซึ่งจะต้องตอบสั้นยาวเพียงใด โปรดระลึกละเอียดว่า สมควรตอบให้พอดีกับคำถาม การตอบมากย่อมผิดมาก การตอบน้อยย่อมถูกน้อย ในกรณีที่มีประเด็นนั้นอาจตอบสั้นก็ได้ หรือตอบยาวก็ได้ ย่อมอยู่ที่เวลาในการสอบไล่ว่า มีมากน้อยพอที่จะตอบได้ละเอียดลึกซึ้งเพียงใด.

นักศึกษาจะต้องคำนวณเวลาในการตอบข้อสอบไล่แต่ละข้อ ให้เหมาะสมเพื่อตอบคำถามให้ครบทุกข้อ เต็มตามที่กำหนดไว้ เป็นต้นว่า ในวิชานั้นมีคำถาม ๘ ข้อ ให้เลือกทำ ๕ ข้อ นักศึกษาจะต้องทำให้ครบทั้ง ๕ ข้อ การที่นักศึกษาทำเพียง ๔ ข้อ โดยที่ตนคิดว่าได้ทำดีที่สุดแล้วทั้ง ๔ ข้อ น่าจะเพียงพอ เพราะไม่มีเวลาพอที่จะทำข้อที่ ๕ ได้นั้น ในวงการศึกษากฎหมายมีความเห็นกันโดยทั่วไปว่า การทำเพียง ๔ ข้อดังกล่าว แม้จะดีสักเพียงใด ก็สู้การทำให้ครบทั้ง ๕ ข้อ โดยที่ทำแต่ละข้อให้ดีพอประมาณไม่ได้ ทั้งนี้เพราะ ในการตรวจข้อสอบไล่วิชากฎหมายนั้น กรรมการสอบไล่ มักจะไม่ให้คะแนนเต็ม หรือเกือบเต็มในข้อสอบแบบอัตนัย (ยกเว้นกรณีที่ตอบได้ดี และครบทุกประเด็นที่ถาม) ดังนั้น แม้นักศึกษาจะคิดว่าตนทำได้ดีถึง ๔ ข้อ ก็อาจจะสอบวิชานั้นตกก็ได้ สำหรับการทำครบทั้ง ๕ ข้อนั้น แม้จะทำได้ดีพอประมาณ โอกาสที่จะสอบไล่ได้ยังมีมากกว่า.

ผู้เขียนได้เคยตรวจคำตอบสอบไล่ของนักศึกษาบางฉบับ ซึ่งนักศึกษาเขียนมาในคำตอบข้อสุดท้ายว่า "ขอความกรุณา เวลาเขียนตอบไม่พอ" การเขียนมาในสมุดคำตอบดังกล่าว ไม่ช่วยให้ นักศึกษาได้คะแนนเพิ่มขึ้นเลย ดังกล่าวแล้วข้างต้น ฉะนั้นแทนที่นักศึกษาจะเขียนข้อความในทำนองดังกล่าว ก็พึงเขียนเค้าโครงคำตอบข้อนั้นเสียดีกว่า จริงอยู่ การที่เขียนแต่เพียงเค้าโครง

คำตอบเท่านั้น นักศึกษาจะหวังให้กรรมการสอบไล่ให้คะแนน เท่ากับการเขียนคำตอบอย่างสมบูรณ์ย่อมไม่ได้ยอด แต่โอกาสที่นักศึกษาจะได้คะแนนบ้าง เพื่อที่จะจูนเจ็บบ้างกับคะแนนที่ได้ในข้ออื่นแล้ว ก็อาจช่วยให้นักศึกษาผ่านการสอบไล่ได้บ้าง.

ในการตอบคำถามของนักศึกษานั้น นักศึกษาควรจะวินิจฉัยลงไปให้เด็ดขาดว่า ตนควรจะตอบคำถามนั้นอย่างไร เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ที่จะตอบทำนอง **เหยียบเรือสองแคม** เพราะแทนที่จะได้คะแนนบ้าง กลับไม่ได้คะแนนเลย ตัวอย่างเช่น ผู้เขียนเคยตั้งคำถามสอบไล่เรื่องหนึ่งว่า การกระทำอย่างนั้น ๆ เป็นนิติกรรมหรือไม่ มีนักศึกษาผู้หนึ่งตอบว่า :

“เรื่องนี้ ดู ๆ ก็คล้าย ๆ กับจะเป็นนิติกรรม”.

ถ้าหากนักศึกษาเป็นกรรมการสอบไล่จะให้คะแนนอย่างไร ?

อนึ่ง มีข้อนำพิจารณาว่า ในการวินิจฉัยปัญหากฎหมายนั้น นักกฎหมายก็ดี นักศึกษากฎหมายก็ดี มักจะเปลี่ยนใจได้เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในนาทีสุดท้ายก่อนหมดเวลา ถ้านักศึกษาเผชิญกับปัญหานี้ ก็ควรจะรีบขีดฆ่าคำตอบข้อนั้นเสีย แล้วเขียนคำตอบใหม่ที่ตนคิดเห็นทีหลัง แต่ถ้ามีเวลาจำกัดอย่างยิ่ง ก็ควรที่จะเขียนคำตอบลงไปตรง ๆ ว่า ตนเองขอเปลี่ยนความเห็นในคำตอบเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุผลสำคัญอย่างนั้น ๆ.

อย่างไรก็ดี มีอาจารย์สอนวิชากฎหมายบางท่านได้เตือนสตินักศึกษาว่า การที่จะเปลี่ยนความคิดเห็นในนาทีสุดท้าย ฟังใคร่ควรดูให้รอบคอบ เพราะปรากฏอยู่เสมอว่า ความเห็นตอนแรกของตนถูกต้องแล้ว แต่กลับไปแก้ไขในนาทีสุดท้ายให้ผิดไป แต่ในจำนวนเดียวกัน ก็มีไม่น้อยเหมือนกัน ที่การแก้ไขในนาทีสุดท้ายนั้น สามารถช่วยให้นักศึกษาสอบไล่ได้.

ก่อนหมดเวลาสอบไล่ นักศึกษาพึงสงวนเวลาไว้ประมาณ ๕-๑๐ นาที เพื่อทบทวนคำตอบที่ตนเขียนอย่างถี่ถ้วนอีกครั้งหนึ่งว่า มีข้อขาดตกบกพร่องประการใดบ้าง จะได้แก้ไขได้ทันท่วงที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสอบไล่ภาษาต่างประเทศของนักศึกษากฎหมาย ๑๐ นาทีสุดท้ายนับว่าเป็นนาทีทองในอันที่จะช่วยไม่ให้นักศึกษาถูกหักคะแนน เนื่องจากไม่ได้เติมตัว s ข้างท้ายนามพหูพจน์ หรือลืมเติม ed ในกริยาอดีตกาล แม้ในการตอบวิชากฎหมายเอง ก็ต้องตรวจทานคำตอบแต่ละข้อ กับปัญหาที่ถามในข้อสอบไล่อย่างละเอียด เขียนเลขข้อให้ถูกต้อง อ้างชื่อโจทก์ และจำเลย ให้ถูกต้อง ตรวจดูการเรียงลำดับหน้ากระดาษ และตรวจชื่อ นามสกุล หรือเลขประจำตัวสอบไล่ของตนก่อนส่งกระดาษคำตอบ มีข้อนำเสียดาอย่างยั้ง ที่มีนักศึกษาละเลยไม่นำพาในเรื่องเหล่านี้เสมอ และต้องมาเสียใจในภายหลัง.

ถ้าหากนักศึกษาทำข้อสอบไล่เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่ยังคงมีเวลาเหลืออยู่อีก ก็ยังไม่ควรออกจากห้องสอบไล่ก่อนกำหนดเวลา ควรใช้เวลาที่เหลืออยู่นั้น ทบทวนคำตอบ และปรับปรุงให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่ว่า คำตอบต้องตรงประเด็นที่ถาม ทั้งเป็นคำตอบที่ละเอียดและประณีต.